

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MA'DAN KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING BERILISHI

Madrahimova R.Sh

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi ma'dan nomlari bilan bog'liq frazeologik birliklarning semantik, lingvokulturologik hamda kognitiv xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda "oltin", "kumush", "mis", "olmos", "temir" kabi ma'dan komponentli frazeologik birliklarning ko'chma ma'no hosil qilishdagi o'rni, metaforik tabiati va milliy-madaniy mazmuni yoritilgan. Shuningdek, leksemalarning nutqiy jarayonda semantik modifikatsiyaga uchrashi, ularning semema tarkibidagi atash va vazifa semalarining o'zgarishi masalalari tahlil qilingan. Maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning o'xshash hamda farqli jihatlari lingvokulturologik nuqtayi nazardan asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari ma'dan nomlari bilan bog'liq frazeologik birliklarning xalq mentaliteti, tarixiy tajribasi va milliy tafakkurini aks ettiruvchi muhim semantik birlik ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, ma'dan nomlari, semantik modifikatsiya, metafora, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, ko'chma ma'no, semema, lingvomadaniy xususiyat, qiyosiy tahlil.

Аннотация: в данной статье проводится сравнительный анализ семантических, лингвокультурологических и когнитивных особенностей фразеологических единиц, связанных с названиями металлов (менералов) в узбекском и английском языках. В исследовании освещаются роль фразеологических единиц с такими компонентами -металлами, как «золото», «серебро», «медь», «алмаз», «железо» в формировании переносного значения, их метафорическая природа и национально-культурное содержание. Также анализируются вопросы семантической модификации лексем в речевом процессе, изменения номинативных и функциональных структур. В статье с лингвокультурологической точки зрения обосновываются сходства и различия фразеологических единиц в английском и узбекском языках.

Результаты исследования показывают, что фразеологические единицы, связанные с названиями металлов, являются важными семантическими единицами, отражающими народный менталитет, исторический опыт и национальное мышление.

Ключевые слово: фразеологическая единица названия металлов, семантическая модификация, метафора, лингвокультурология, когнитивная

лингвистика, переносное значение, семема, лингвокультурная особенность, сравнительный анализ.

Abstract: *this article comparatively analyzes the semantic, linguocultural, and cognitive features of phraseological units related to mineral and metal names in Uzbek and English. The study examines the metaphorical nature, figurative meanings, and national-cultural significance of phraseological expressions containing such components as “gold”, “silver”, “copper”, “diamond”, and “iron”. Particular attention is paid to semantic modification in speech processes, including changes in nominative and functional semes within lexical sememes. The paper also identifies similarities and differences between Uzbek and English phraseological units from a linguocultural perspective. The findings demonstrate that mineral-related phraseological expressions serve as important semantic units reflecting national mentality, historical experience, and cultural worldview.*

Keywords: *phraseological unit, mineral names, semantic modification, metaphor, linguoculturology, cognitive linguistics, figurative meaning, sememe, linguocultural features, comparative analysis.*

Frazeologik birliklar har qanday til tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular muayyan xalqning tarixiy tajribasi, milliy tafakkuri, madaniy qadriyatlarini hamda dunyoqarashini o'zida aks ettiradi. Tilning obrazli qatlamiga mansub bo'lgan frazeologik birliklar ko'pincha ko'chma ma'no asosida shakllanadi. Shu sababli ularning mazmunini tarkibidagi alohida leksemalar orqali to'liq anglash har doim ham mumkin emas. Aynan mana shu jihat frazeologik birliklarni til o'rganuvchilar va tarjimonlar uchun murakkab lingvistik hodisaga aylantiradi. Chunki bunday birliklarda umumiy ma'no komponentlar yig'indisidan emas, balki yaxlit semantik struktura asosida yuzaga chiqadi.

Frazeologik birliklarni o'rganish nafaqat tilning semantik tizimini, balki til egalarining kognitiv tafakkur mexanizmlarini ham ochib beradi. Frazeologik birliklar insonning borliqni qanday idrok etishi, voqelikni qanday konseptuallashtirishi va mavhum tushunchalarni qanday obrazlashtirishini namoyon etadi. Shu bois ular lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik hamda semantika kesishgan nuqtada tadqiq qilinadigan muhim obyektlardan biri hisoblanadi.

Ingliz tilida bo'lgani kabi o'zbek tilidagi frazeologik birliklar ham xalqning ko'p asrlik madaniy va til tajribasi mahsuli sifatida shakllangan. Ularning aksariyati xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar, tarixiy voqealar hamda turmush tarziga bevosita bog'liqdir. Shu jihatdan o'zbek frazeologik tizimi milliy mentalitetni aks ettiruvchi boy semantik qatlam sifatida namoyon bo'ladi. Kundalik muloqotda frazeologik birliklarning faol qo'llanishi esa o'zbek tilining obrazlilik imkoniyatlarini va nutqiy ekspressivligini kuchaytiradi.

Frazeologik birliklar uchun xarakterli bo'lgan yana bir muhim jihat semantik shaffoflik darajasidir. Ayrim iboralarda ma'no komponentlari nisbatan ochiq va tushunarli bo'lsa,

boshqalarida ma'no to'liq turg'unlashgan bo'ladi. Semantik jihatdan shaffof birliklarda tarkibiy qismlar umumiy ma'noni anglashga yordam beradi. Masalan, "qo'ldan kelmoq" iborasi "biror ishni bajarishga qodir bo'lmoq" ma'nosini bildirib, uning semantik motivatsiyasi oson anglashiladi. Biroq semantik jihatdan yopiq frazeologik birliklarda ma'no komponentlar orqali emas, balki tarixiy va madaniy tajriba asosida idrok qilinadi.

Shu qatorida o'zbek va ingliz tillarida foydali qazilmalar bilan bog'liq leksemalarning semantik harakatchanligi xususiyatlarini o'rganishda, avvalo, ikki til semantik kengayish yo'llarida to'liq moslik kamdan-kam uchrashini ta'kidlash lozim. Dastlab ma'no bir xildek tuyulsa ham, chuqurroq tahlil natijasida so'zlarning turli lingvomadaniy ma'nolarga ega ekani, ularning qo'llanishidagi o'ziga xoslik va moslik farqlari namoyon bo'ladi. Bu esa individual va milliy til manzaralarining shakllanishiga olib keladi. Ingliz tilidagi ma'dan bilan bog'liq nomlarning lingvistik-madaniy va milliy-lingvistik o'ziga xosligiga turli omillar, jumladan, tarixiy, madaniy va geografik kontekstlar ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, "Golden rule" - boshqalarga o'zingga qanday munosabatni xohlasang, shunday munosabatda bo'lish tamoyili; "Worth its weight in gold" - juda qimmatli, bebaho.

"Golden mean" - eng maqbul, muvozanatli yechim; "Gilded youth" - jamiyat muammolariga befarq boy yoshlar; "Silver lining" - qiyin vaziyatlarda ham umidni yo'qotmaslik, har qanday muammoning ijobiy tomoni borligini anglatadi; "Born with a silver spoon in their mouth" - boy va zodagon oilada tug'ilgan, yoshligidan hech narsaga muhtoj bo'lmagan shaxs haqida aytiladi; "Silver screen" - kino olamiga oid ibora, dastlab kinoteatrlarda ishlatilgan kumush rangli ekran bilan bog'liq.

Har ikkala tilda ham "oltin" va "kumush" leksemalari o'zining asl moddiy ma'nosidan uzoqlashib, ko'chma semantik ma'no kasb etadi. "gold" (oltin) o'ziga xos sariq rangga ega bo'lgan qimmatbaho metallga, "silver" (kumush) esa yorqin oq metallga ishora qiladi.

Leksema ko'chma ma'noda qo'llanganda uning sememasi tarkibidagi atash semalari sustlashib, nutqiy vaziyat talabiga muvofiq ravishda ifoda hamda vazifa semalari faolroq namoyon bo'ladi. Masalan, oltin yoshlik birikmasida ishtirok etgan oltin leksemasining "sariq rangli, qimmatbaho va noyob metall nomini bildiruvchi ot" sememasiga oid "sariq rangli", "metall", "ot" kabi semalar o'z aktualligini yo'qotadi. Aksincha, undagi "qimmatli", "noyob", "bebaho" kabi ma'no komponentlari kuchayadi. Shu bilan birga, leksemaning dastlabki "ot" vazifa semasi nutq jarayonida "sifatlik" ma'nosini ifodalovchi funksional xususiyat kasb etadi.

Ammo bunday o'zgarish leksemaning doimiy ravishda boshqa turkumga o'tganini anglatmaydi. Chunki vazifa semasidagi bu siljish til tizimiga emas, balki nutqiy qo'llanishga xos hodisa hisoblanadi. Shuning uchun uni leksemaning boshqa turkum vazifasida qo'llanishi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir. Demak, ko'chma ma'no asosida yuzaga

keladigan semantik jarayon leksema sememasi tarkibidagi semalarning funksional va mazmuniy jihatdan modifikatsiyalanishi bilan izohlanadi.

Ingliz ma'dan nomlari ko'pincha lotin va yunon ildizlaridan kelib chiqqan bo'lib, klassik tillarning ilmiy nomenklaturaga ta'sirini aks ettiradi. Masalan, "calcite" (kaltsiy) ma'dani tarkibiga ko'ra lotincha "calx" so'zidan olingan bo'lib, "ohak" degan ma'noni anglatadi. Xuddi shunday, "hematite" yunoncha "haima" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, uning qizil rangiga ishora qiluvchi "qon" degan ma'noni anglatadi.

Madaniy va geografik ta'sirlar: Ingliz tilidagi ba'zi ma'dan nomlar madaniy yoki geografik birlashmalarni aks ettiradi. Misol uchun, "turquoise" fransuzcha "turkuaz" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "turk" degan ma'noni anglatadi, chunki tosh tarixan turk savdo yo'llari orqali Yevropaga olib kelingan. Xuddi shunday, "jade" ispancha "ijada" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "bel tosh" degan ma'noni anglatadi, bu uning buyraklarni himoya qilishda an'anaviy ishlatilishini aks ettiradi.

Shaxslar yoki joylar nomi bilan atalgan: Ba'zi ma'danlar shaxslar yoki ma'lum joylar nomi bilan atalgan. Masalan, "manganit" marganets elementi nomi bilan atalgan, "amazonit" esa Janubiy Amerikadagi Amazon daryosi sharafiga nomlangan.

O'zbek va ingliz tillarida ma'danlarni bildiruvchi leksemalarning semantik harakatchanligining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganayotganda, birinchi navbatda, ikki tilning semantikasini kengaytirish yo'llarida to'liq tasodiflar kamdan-kam kuzatilishini ta'kidlash zarur. Agar birinchi qarashda ma'nosi bir xil bo'lib tuylsa-da, keyinchalik chuqurroq o'rganilganda so'zlarning turli xil lingvomadaniy ma'noga va foydalanishning o'ziga xosligi va mosligiga ega ekanligi ma'lum bo'ladi. Bu dunyoning individual va milliy noyob lingvistik suratlarining paydo bo'lishiga olib keladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ingliz tilidagi ma'dan nomlarning lingvistik-madaniy va milliy-lingvistik o'ziga xosligi har xil bo'lishi mumkin va turli tillarda bir xil ma'danlar uchun o'ziga xos nomlar va o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, davom etayotgan ilmiy kashfiyotlar, bizning ma'danlar haqidagi tushunchamiz rivojlanishi bilan yangi ma'dan nomlari yoki mavjudlariga o'zgartirishlar kiritilishiga olib kelishi mumkin. "Yurakdagi olmos" - Bu ibora yaxshilikka, mehribonlikka va hurmatga oid odamlarni anglatadi. "Olmos imkoniyat" -.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tilidagi ma'danlarga aloqador, so'zlar va iboralar har bil xalqning milliy, mental xussiyatlaridan kelib chiqib ishlatiladi. Ular bir-biridan farq qiladi va uning tarjimadagi ayni ekvivalenti tillarda juda ham kam uchraydi. uchramaydi. Masalan: ingliz tilida ham o'zbek tilida ham mavjud so'z va iboralar: silver medal-kumush medal, silver anniversary-kumush to'y, golden rule-oltin qoida, golden mean-olting o'rtalik, iron will-temir intizom va boshqalar. Frazeologik birliklar tilning oddiy kommunikativ vositasi emas, balki xalq tafakkuri, milliy madaniyat va semantik konseptlarning murakkab

uyg'unligini aks ettiruvchi lingvistik birliklardir. Ularni semantik, pragmatik va lingvokulturologik jihatdan tadqiq etish tilning ichki imkoniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqiyeva G.H., Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q., Abuzalova M.Q. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. - T., "Fan va texnologiya", 2009. -B. 107-108.
2. Sh.Rahmatullayev. O'zbek tilining etimologik lug'ati III. T.: Universitet, 2009. - B.139.
3. Sh.Rahmatullayev, N.Mahmudov, Z.Xolmanova, I.O'razova, K.Rixsiyeva. O'zbek tili frazeologik lug'ati. - T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2022. - B.313.
4. Sharipova S.S. O'zbek tilidagi iboralarning semantik xususiyatlari. Ilmiy va professional ta'lim jarayonida muloqot, fan va madaniyatlar integratsiyasi. №1 2025. -B.153.
5. Cairncross, B. (2018). Who's Who in Mineral Names: Edgar Donald Mountain (1901–1985). *Rocks & Minerals*, 93(3), 276–278.
6. Madrakhimova, R. Sh. (2023). Characteristics of “Gold”, “Silver” and “Iron” Lexemes in English and Uzbek Languages.
7. Madrakhimova, R. Sh. (2023). Onomastic Units Related to Mines in Languages.

